

Nahçıvan Ahalisinin Etnogenezi Tarihinde Tus Türkleri

FİRUDİN RZAYEV*

Öz: Makalede Nahçıvan ahalisinin teşekkülünde ayrı bir yeri olmuş, bununla beraber tüm Türk bölgeleri ile sık bağlı olan, lakin çağımıza kadar araştırılmamış bir proto-Türk boyu olan Tus Türklerinden, onların tarihteki yeri ve makamı devir ve mensup oldukları arazilerden bahsedilmektedir. Araştırma zamanı kaynaklara eski salname ve yazıtlara istinat olunmakla Nahçıvan, aynı zamanda tüm Türk coğrafi alanında “Tus” yazıtında yaşayış yerleri isimlerini oluşturan eski dil unsurlarının bir proto-Türk tayfa ismi olması ilmi yönden kanıtlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tus Türkleri, etnonim, Ketus, Artis, Tuski.

* Doç. Dr. | Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Güzel Sanatlar, Dil ve Edebiyat Enstitüsü

Tus Turks on the Etnogenesis History of Nakhchivan Inhabitants

FİRUDİN RZAYEV

Abstract: Tus kins, the ancient proto-Turk, are investigated for the first time in the article. The author has been investigated the words forming by Tus component on basis of ancient source and proved that Tuski are Turkish kins. Many Turkish elements till considerable calligraphy have been found out in the geographical names with this component. In the article the author gives the etymology of the toponyms connected with Tus kins in Nakhchivan. Result of these investigations the author get more new scientific facts.

Keywords: Tus Turks, ethnonym, Ketus, Artis, Tuski.

Eski Nahçıvan nüfusunun etnogenezi tarihinde özel yeri olan topluluklardan biri, Tus Türk boyları olmuştur. Onların proto-Azerbaycan Türkleri olduğu, eski yazılı kaynaklar ve arşiv belgeleri ile ispatlanmıştır. Bunun yanı sıra eski yazılarda “Tuski” olarak gösterilen Tus Türkleri, M.Ö. binyılların yıllıklarında ve kaynak verilerinde “Ekşi”, “Tirsen” şeklinde görülmektedir. Bu eski topluluklar Azerbaycan ve onun bir parçası olan Nahçıvan topraklarında, hem de bütün Türk coğrafi isimler alanında da kendi izlerini koruyabilmişlerdir. Özel olarak belirtmek isteriz ki, eski Nahçıvan topraklarında bulunmakta olan taşlar üzerindeki alfabetik işaretlerle yazıtlardaki harfler birbirinin tekrarı şekindedir. Bu konuda aşağıdaki gibi bilgi vereceğiz. Onların adı ile oluşmuş toponim isimlerde görülen dil unsurları ile birlikte kaynaklardaki Tus - Etrüsk sözlerinin bir kısmının Türk dilleri ile karşılaştırmalı tahlilleri bu topluluğun bir proto-Türk boyu, dillerininse proto-Türk dili olduğunu kanıtıyor.

Tus topluluk adını “Tirsen” şeklinde anlatan Yunan tarihçisi Herodot bu ismin Etrüsklere özgü olduğunu, Rumlar tarafından bile bulunduğunu, arazi açısından ise, Pelasg topluluklarından güneyde yaşadıklarını söylemiştir. Yazar onların ayrıca Tirsanya adlı ülkelerinin olduğunu da aktarmıştır.¹ Bu isimle ilgili detaylı araştırma ise, arazinin Etrüsklerin olması, sonra onların İtalya topraklarına göçleri, orada dillerini korumaları, kökeni Küçük Asya olan halklar oldukları vb. bilgiler vermiştir.² Verilen bilgilere rağmen Tus boylarının ve onların bir kolu olan “Etrüsk boylarının araziden toplu halde göçleri ile ilgili hiçbir kaynakta bilgi verilmiyor.

Mısır'ın Sebua vadisinden M.Ö. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait yıllıkta Mısır firavunu Merneptakhe'nin “deniz halkları” hakkındaki yazıları ve Libya ile yaptığı anlaşma hakkında konuşuluyor. Bu anlaşmaya katılan diğer kavimlerle birlikte Eski Tus boylarından da söz ediliyor, onların Küçük Asya'nın güney batısında yerleşmiş Etrüskler oldukları anlatılıyor.³ Dünya Tarihi'nin I. kısmında ise, firavunun adı

¹ Геродот, История, Ленинград: Наука, 1972, I 57, 94, 166; VI 17.

² Геродот, История Ленинград: Наука, s. 505.

³ <http://ru.wikipedia.org/wiki/Мернептах>; Кузицина, В.И., История древнего Рима/ Под ред, Москва: Высшая школа, 1994, ss. 415-421.

Merenptakhe, Etrüskler ise Tus boylarının bireyi olarak sunulmuştur.⁴

Etrüsk tarihini inceleyen A.İ.Nemirovski onların Küçük Asya'dan göçerek İtalya'da, Etruri ülkesine yerleştiklerini, Rumların bu ismi Tirren olarak söylediklerini, Roma imparatoru Klavdin'in ise "Etrüsk tarihi" yazdığını söylemiştir. Yazar İtalya'da okunması mümkün olmayan tüm yazıların Etrüsk yazısı, onların ise eski Toskana ülkesinin yerlileri olduğunu göstermiştir.⁵ O, Toskana ülkesinin kuzey topraklarından bulunan arkeolojik kültür örneklerinin M.Ö. IX-VII. yüzyıllarda Etrüsklere özgü olduğunu söylemekle, Etrüsk grafitlerinin Monte-ric ve Venel örneklerinin kimliği hakkında da yazıyor.⁶

Etrüsklar hakkında araştırmacıların "Doğu" ve "Kuzey" kavramları da olmuştur, onlar Etrüskleri doğu ve kuzeyden gelmiş olabilecekleri seçeneklerini de araştırmışlar. Bu kanının doğruluğunu savunmakla farklı fikirler söyleyen E.V. Belov, V.Ç. Vorovskaya, A.T. Fomenko, Q.V. Nosovski, S. Ferri gibi araştırmacıların genel fikrinde Etrüsklerin ataları olan Tus boyları M.Ö. XV. yüzyıllarda Küçük Asya'da yaşamış, onların kolları olan Etrüsklerse bu bölgelerden sonraları, M.Ö. VIII-VII. yüzyıllarda İtalya'ya göç ederek orada 300 yıla yakın iktidarda olmuşlardır. Burada Etrüsklerin kendilerini "Tusk - sabik - rasen" olarak isimlendirmeleri, dillerinin Latin diline ve İtalyan dillerine yabancı olması, Slav diline uygunluğu gibi tartışmalı fikirler de söylenmiştir.⁷

Doğu teoryasını destekleyen diğer grup A. Çertkov, V. Modestov, V. Brandenşteyn, Y. Burian, B. Mouxova gibi araştırmacıların araştırmalarında da Etrüsklerin dili ve kökeni sorunu ayrıca araştırılmıştır.

⁴ Всемирная история, Т. 1., Москва: Госизд, 1956, s. 384.

⁵ Немировский, А.И., История раннего мира и Италии, Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1962, s. 47-51; Немировский, А.И., Идеология и культура раннего Рима, Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1964, s. 3-5.

⁶ Немировский, Идеология и культура раннего Рима, ss. 237-244.

⁷ Чертков, А.Д. "О языке пелазгов, населивших Италию и сравнение его с древне-словенским", Временник Московского Общества истории древностей Российских, Книга 23, Москва 1855, s. 13-17; Белова, Е.В. & Воровская, В.Ч., История всемирной литературы Т 1, Москва: Наука, 1983, ss. 437-440; Фоменко, А.Т. & Носовского, Г.В., Начало Ордынской Руси, Основание Рима, После Христа, Троянская война, Москва: Астрель, 2005, ss. 21-27, 139-141; Фоменко А.Т., Методы статистического анализа нарративных текстов и приложения к хронологии, Москва: Издательство МГУ, 1990; Гаспарова, М.Л. & Борухович, В.С., Ораторское искусство древней Греции, Москва: Наука, 1994, s. 39.

Bu çalışmalarda araştırmacılar Etrüsklerin Apenin yarımadasının büyük kısmına sahip oldukları, onların dillerinde Türk kelimelerinin fazlalığını, onların Orta Asya'dan Küçük Asya'nın kuzey doğusuna, daha sonra ise İtalya'ya göç etme tarihi süreçleri vb. konuları bilimsel olarak araştırmışlar.⁸

Tuslar ve onların varisleri Etrüsklerle ilgili bazı ilginç ve bilimsel önemli yazılara M.L. Qasparova ve V.Q. Boruxoviç'in, ayrıca S.P. Markiş, A.F. Losevin gibi araştırmacıların yazılarında da rastlanmaktadır. Yunan tarihçisi Plutark'ın yazılarına ve antik yazılı kaynaklara dayanan araştırmacılar, Etrüsklerin Roma'da Tarkvinler adlı çar sülalesi kurduklarını, Etrüsk devletinin güneyinde "Tarkvin" şehrinin varlığını da belirtiyorlar. Araştırmalarda Etrüsk yazılarında "Tarhun" kişi adının, iki Tarkon çar adının olması, Etrüsklerin kendilerini hem de "Tarxun" adlandırmaları, çar Atilla döneminde onların "Hun", "Xun" olmaları gibi konular da özel vurgulanmıştır.⁹

Plutark yazılarında Tarkvinler Tarkvin soyundan olan Kollatin'in çar tarafından kovulması, Tarkvin Qordin'in Kum kentinden geçmişi yansıtan kitaplar alması, arazide Arqun (er Hun) adasının olmasını anlatıyor.¹⁰

Gösterilen bilgilerde Tusların tarihi ve etnik kimliği hakkında araştırmacılara göre Etrüsk boyları fikir söylese de, "Orta Asya halkları" seçeneği Tusların tarihini eskileştiriyor. Ayrıca bu yazılarda Etrüsklerin kendilerini "Tusk" adlandırmaları Tusların onların uluları, Küçük Asya halkları olması fikirleri bu toplulukların Tus boylarının varisleri olması vb. meseleler tusların ayrıca topluluk olmasını onların kökeninin Türk boylarından geldiğini ispat ediyor. Fakat Etrüsklerin dili konusunda da tartışmalı görüşler mevcuttur. Onların M.Ö. I. binlerde yaşadığını söyleyen V. Qeorqiyev, V.P. Neroznak, A.İ. Nemi-

⁸ Буриан, Я., Моухова Б. Загадочные этруски, Москва: Наука, 1970, s. 14, 72; Всемирная история: эллинистический период, т. 4, Москва: Литература, 1997, s. 14, 71, 287-293.

⁹ Сигизмунд, Герберштейн, Записки о Московии, Москва: Изд-во МГУ, 1988, s. 72, 163; Гаспарова, & Борухович, Ораторское искусство древней Греции; Кузицина, История древнего Рима/ Под ред, ss. 45-57; Лосев, А.Ф., Плутарх, Очерк жизни и творчества, Москва: Наука, 1999, ss. 42-44, 123.

¹⁰ Плутарх, Избранные жизнеописания, Пер. с древне-греческого Томашевской. т. 1, Москва: Правда, 1990, s. 191, 207, 311.

rovski, V.A. Çudinov vb. yazarların yazılarında Etrüsk dilini het-luvia, Dravid, Slav, Hint-Avrupa, Hurri ve Urartu diline dahil etmişlerdir.¹¹ Rus bilimadamı A. Aleksey ise Tus ve Etrüsklerin dili hakkında A. Korneyev'in yazılarına dayanarak kendi görüşünü şöyle yazıyor: "Etrüsk yazılarını araştıranların geldiği son noktadan bir şey daha kesin olarak ortaya çıkıyor ki, Etrüsk yazıları Rusça okunmuyor!"¹²

Bu verilerde bilimsel olarak önemli olan Etrüsklerin tarihinin M.Ö. I. binyıla, Tusların tarihinin ise M.Ö. II. binyılın başlarına ve Orta Asya seçeneği dikkate alınırca onların tarihi M.Ö. III. binyılın II. yarısına ulaşıyor. Bu durumda Etrüsklerin Tusların varisleri olması fikri kendi onayını buluyor ve dillerinde Türk kelimelerinin fazlalığı durumu ise bu dilin eski Türk dili olmasını kanıtlıyor.

A. Caferoğlu, Etrüsklerin Anadolu'dan göçüp, İtalya'ya yerleştiklerini Etrüsk ve Lidya dilinde isimlerini kısalttıklarını, Altay dilleri ile kimliğini, eski Sümer, hürrü, sak (İskit), Etrüsk dil ve halklarının Altay, Ön ve Orta Asya halkları ve dilleri ile aynı kökten geldiğini özel olarak not etmiştir.¹³

F. Ağasıoğlu kendi araştırmalarında Etrüsklerin yedi yazılı metnini incelemekle onların Türk dili seçeneklerini göstermiş, Herodot, K. Tasit, Annales, V. Brandenşteyn ve başkalarının Etrüskler hakkındaki söyledikleri tarihi olgulara dikkat çekiyor. O, bu boylardan bir kolun İtalya'ya göçerek Roma şehrini düşürdüklerini 250 yıl onlara liderlik ettiklerini yazıyor. Yazar, bu ittifakta Subar, Mitan, ekşi, Saka-Kamer gibi boyların olmasını ve Etrüsklerin İtalya'da Kamer, Sibaris, Tarki, gibi toponim ve Alpan, Turan, Tartar gibi teonimleri oluşturmasını ve onların bir Türk boyları olduğunu bilimsel gerçekler kapsamında anlatmıştır.¹⁴ Onun metinlerden verdiği söz örneklerinde doğal yaşamın Türk dilinde de aynı anlamları anlatması bu tayfaların birer Türk boyu olduğunu tamamen doğrulayan dil olgularıdır.

¹¹ Робер, Ж.Н., Этруски, Москва: Вече, 2007, ss. 226-230; Чудинов, В.А., Вернем этрусков Руси, Расшифровка надписей древней цивилизации, Москва: Поколение, 2006, s. 146.

¹² <http://www.numbernautics.ru/content/view/534/31>.

¹³ Caferoğlu, A., *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Alfa, 2001, I 59-61.

¹⁴ Ağasıoğlu, Firudin, *Azər Xalqı*, Bakı: Çıraq, 2005, ss. 188 -193.

R. Blok, LA. Igorovski, E. Maknamara'nın yazılarından alınmış bazı Etrüsk yazılarının üzerinde yapılan karşılaştırmalı analizler bu sözlerin bir kısmının modern türk dillerinde de işlendiğini gösteriyor.¹⁵ Tinq - Tenqr, Tarxan - Tarxan, Tarkan, Turan - Turan tüm Türk birliği ve Turan antroponim, Una tanrıçası - Anu Altay mifinde, Turmis - Tomris, Azerbaycan'ın kadın Massaget çarı, Kirin başını kesen gibi isimler buna örnek olabilir olabilir.¹⁶ Ayrıca Etrüsk dilinde turuce - "vermek" ve Türklerde "tercih etmek" - "tavsiye vermek", lupuce - lapuçta - sonda - "ölüm" baltu - bel tirmesi, Tupi - tepileek (alev tepti), tin - gün, Avila - yıl, turan - Tören, zar/sır- "ışık, ateş", zer - "yer", as - "beyaz", tamasa - "gösteri", tamax - "damak", cus - "kuş", han - "kan", set - "süt", ina - "iğne" vb. sözler tamamen Türk dilindedir. Etrüsklerin alfabe sisteminde dilimizdeki Sonor l, m, n, r sessiz harfleri de bu dilin fonetiğinde tekrarlanıyor. Bu ise eski ve modern Türk dili ses sistemi ile aynıdır.¹⁷ Azerbaycan topraklarında bulunan alfabetik işaretleri Etrüsk alfabesi işaretleri ile kıyaslamak bilimsel olarak gereklidir.

Eski As Alfabeti

Α	A - a	Ζ	Ζ - ζ	Α	- a	Μ	- m
Β	Β - b	Ϛ	Ϛ - u	Β	- b	Ν	- n
Υ(κ)	- - g/k	ϛ	- - ü	Υ(κ)	- g	Π	- p
Ϙ	- - d	Ϝ	- v	Ϙ	- d	Ρ	- r
Ε	Ε - e	Ι	- - s	Ε	- e	Ζ	- ζ
Τ	- - i/ı	Θ	- h	Τ	- t	Ϛ	- u
Κ	Κ - k	Π	1 - p	Ι	- i	ϛ	- ü
Γ	Γ - g	Τ	1 - t	Θ	- h	Ϝ	- f
Μ	Μ - m	-	- i	Ι	- i	Τ	- t
Ν	Ν - n	Ϝ	- f	Κ	- k	Ϛ	- u
Ρ	Ρ - r	ο	- - o				

¹⁵ Блок, Р. Этруски, Предсказатели будущего, Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004, s. 118, 122; Макнамара, Э. Этруски, Быт, религия, культура, Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006, s. 153; Закиев, М.З., Происхождение тюрков и татар, Москва: ИИСАН, 2003, ss. 85-86, 114-124.

¹⁶ Всемирная история Т I, Москва: Госизд., 1956, s. 171.

¹⁷ Латыпов, Ф.Р., Исследование древних языков Средиземноморья на основе фонэволюционной гипотезы и комбинаторно-частотных методов, Уфа: Гилем, 2003, ss. 13, 41-47.

Gence, Tebriz, Pirallahı İşaretleri

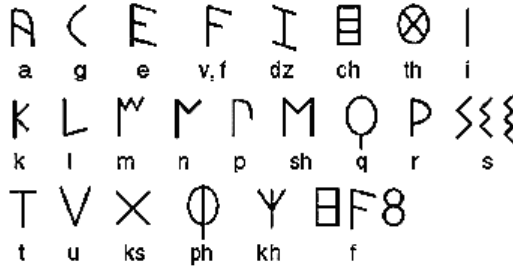
ТЕБРИЗСКИЕ ЗНАКИ Тебриз		Гянгяга	ЗНАКИ НОВЕДИ Новеди	Гянгяга
1	h	h	Г	Г
2	y	h	з	з
3	l	h	F	F
4	v	v	d	d
5	z	z	L	L
6	z	z	z	z
7	+	+	у	у
8			у	у

Пираллахы		Гянгяга	ЗНАКИ ПИРАЛЛАХЫ Гянгяга
1	П	П	П
2	К	К	К
3	С	С	С
4	О	О	О
5	У	У	У
6	Т	Т	Т
7	Н	Н	Н
8	У	У	У
9	У	У	У
10	У	У	У
11	Л	Л	Л
12	О	О	О
13	У	У	У
14	У	У	У

Гянджинские знаки Гянджа		Гянгяга	Гянджа	Гянгяга
1	X	X	S	S
2	X	X	K	K
3	Y	Y	T	T
4	Z	Z	L	L
5	H	H	K	K
6	H	H	P	P
7	H	H	P	P
8	Ч	Ч	U	U
9	Г	Г	U	U
10	У	У	U	U
11	У	У	U	U
12	У	У	U	U
13	У	У	U	U
14	У	У	U	U

Шемахиные знаки Шемаха		Гянгяга	Шемахиные знаки Гянгяга	звук
1	У	У	У	У
2	У	У	У	У
3	У	У	У	У
4	У	У	У	У
5	У	У	У	У
6	У	У	У	У
7	У	У	У	У
8	У	У	У	У
9	У	У	У	У
10	У	У	У	У
11	У	У	У	У
12	У	У	У	У
13	У	У	У	У
14	У	У	У	У
15	У	У	У	У

Bu işaretlerden Gemikaya işaretleri kendi araştırmamız sırasında, diğer işaretler ise C. Ceferov ve E. Ferzeli'nin araştırmalarından alınmıştır.¹⁸ Şimdi ise Etrüsk alfabesindeki işaretlere dikkat edelim. Burada I. sıradaki harf ve işaretler M.Ö. VII-V. yüzyıllara, II. sıradaki harf işaretler ise, biraz güncellenen şekilde sonraki dönemlere, M.Ö. IV-III. yüzyıllara aittir.

As - OSK Türk alfabesi hakkında temel bilgilerine Yunan coğrafyacı Strabon'un *Coğrafya* eserinde daha geniş şekilde rastlıyoruz. O, As ve Bastul Turdetanların - Türklerin atalarının M.Ö. VI. binyılda bu alfabeyle sahip olduklarını söylemiştir.¹⁹ Eğer dikkat edersek eski Asak (As er) - Azerbaycan alfabetik işaretleri ile Etrüsk yazı işaretlerine A, E, F, İ, K, L, M, N, P, R, S, Ş, T, U, Ü (toplam 15) harfleri As ve Turdi harf işaretleri ile tamamen aynı yazılışdadır. Bu işaretlerin çoğu Gemikaya, Şamahı, Pirallahı, Gence, Tebriz işaretlerinde de tekrarlanmak-

¹⁸ Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I 51, 89-98; I, s. 17-19.

¹⁹ Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I 92.

tadır, bu alfabetik sisteminin aynı kökten geldiğini de kanıtıyor. Tüm bunlar dikkate alındığında, F. Ağasıoğlu'nun kendi görüşlerinde yanılmadığı ve Tus - Tusk varisleri Etrüsklerin bir Türk boyu olması kendi onayını bulmuş oluyor.

Eski Nahçıvan'ın ezeli topraklarından olan Nüvedi bölgesindeki yazılar da Etrüsk - Tus yazılarının bir kısmıyla benziyor. Eğer bu harf işaretlere dikkat edersek buradaki harflerin bir kısmını tümüyle As, Bastul, Gemikaya, Turdi alfabelerinde de olduğunu görürüz.

Fakat sadece Nüvedi yazılarında Etrüsk alfabesindeki işaretlerden G, S, Ks, Vf, K, L gibi işaretler ters ve düz şekilde tekrarlanıyor ki, bu da tesadüf olamaz. Bu arada Sovyetler döneminde bu yazıların bir kısmı Ermeniler tarafından dağıtılmıştır.

Azerbaycan ve ümumtürk arealının coğrafi isimler sisteminde “Tus” söz köküne bağlı yazıya kadarki dönem dil elementleri bu içeriklerin eski bir Türk tayfa adı olduğunu kesin olarak kanıtıyor. Eski kaynak malzemeleri üzerinde Azerbaycan dahil Nahçıvan ve ümumtürk arealındaki toponim isimlere dikkat edildiğinde bu topluluk adının “tus”, “tusku”, “turşl” şekillerinde belgelerde fonetik ses evezlenmesi gibi yazıldığı görülüyor. Güney Azerbaycan'da XI yüzyılda belgelerde Tus şehri, Tusmanlı, Tuyustan, Şahantus;²⁰ Kuzey Azerbaycan'da

²⁰ Gültəkin, Qalibə, *Güney Azərbaycan Doğusunda Yer Adları*, İstanbul, 2001, s. 176-177; Tusi, Nəsrəddin, *Əxlaqi Nasiri*, Bakı: Elm, 1980, s. 4; Иванов, М.С., *Очерк истории Ирана*, Москва:Госиздат, 1952, s. 469.

Tasmalı, tesi, Tusur;²¹ Türkiyə'de Tosya, Tus, Tuzla²² adını alan türk toponimikasında Tasbuk, taştı, Tisman, Tusovo gibi yüzlerce nokta adı Tus boylarının Yayın arealının kanıtıdır.²³ Böylece kaynak ve araştırmaların bilimsel sonuçları Nahçıvan topraklarında Tus boylarının yaşadıklarını tamamen onaylıyor.

Antik kaynak ve araştırmalar Etrüsklerin Türk Tus boylarının varisleri olduğunu onların Nahçıvan ve Küçük Asya'da M.Ö. XVIII yüzyıllarda yaşadığını gösteriyor. Tus varisleri Etrüsklerin dillerinde söz köklerinin formasyon üslubu Türk - Azərbaycan dilinin morfolojik ve fonetik yapısını, hem de eski As, Turdetan ve Mingeçevir, Nüvedi, Gobustan, Gemikaya alfabetik işaretlerinin tekrarı olarak görülüyor. Bununla birlikte Tus topluluk adına ilave edilen man - "ulu", tan - "ten", us - "zeka", ur - "kur, kurmak", ti - dikmek, ovo - "oba", yıl - "yurt, vatan", Buk - "bey", "tepe" gibi isim, fiil, sıfat köklerinin bugün de dilimizde kullanılması isimlerin proto-Azərbaycan dilinden alındığını gösteriyor.²⁴

1590-1880 yılları arasına ait kaynak ve arşiv bilgilerinde Nahçıvan'ın ilçe, nahiye ve kazalarında Tus topluluk adını kendisinde koruyan 15 nokta adı kaydedilmiştir. Onlardan bazılarının etimolojik yorumuna dikkat edelim.

Tus, Dis, Toz, tuc isimde 4 nokta adı 1590, 1733 yılının arşiv belgelerinde Nahçıvan arazisine dahil olan Azadciren, Zebil, Karbi, İğdirla, Desdek ve Eyliš, Hamza ve Saray, Xaneveng ve Eşterek, Qızılkala ve Kürkü köyleri arasında görülmektedir.²⁵ Bu nokta isimleri d = t, i = u, o = u, z = s fonetik paralellikleri ile Tus topluluk adından oluşmuştur.

²¹ *Azərbaycan SSR-nin Qısa Toponimlər Lüğəti*, Bakı: ASE BR, 1986, ss. 91-94.

²² Герберштейн, Сигизмунд, Записки о Московии, Москва: Изд-во МГУ, 1988, s. 94, 101.

²³ Малый атлас мира, Москва:Картография ГУГК, 1985, s. 34, 54-55.

²⁴ Rzayev, F.H., *Qədim Şərur Oykonimlərinin Mənşəyi*, Bakı: Nurlan, 2006, ss. 204-211; Rzayev, "Naxçıvan Toponimlərində Əski Dil Elementləri", *Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri*, Bakı: Mütərcim, TM, NPM, No. 2, 2006, ss. 36-40; Rzayev, "Naxçıvanda Kass Türkləri ilə Bağlı Etnooykonimlərdə Yazıyaqədərki Dövr Dil Elementləri", *AMEA Humanitar Elmlər Seriyası*, Bakı: Elm, No.1, 2008, ss. 16373; Rzayev, "Naxçıvan Yer Adlarında Dilimizin Tarixi Təkamülünün İzləri", *Müasir Dilçiliyin Problemləri*, Bakı: Slavyan Universiteti, Kitab Aləmi, 2005, ss. 141-143.

²⁵ *İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri*, Bakı: Elm, 1996, s. 69, 162, 179, 181.

Ertuş, Ertuş, Erdiş, Erdiş isimde 4 nokta adı da aynı fonetik ses şeklinden 1590, 1728 yılların belgelerinde Nahçırvanın Karbi, Dereleyez, Mezre, Karni bölgelerinde Basarkeçer, Şahyurdu, Karatepe ve üzengi köyleri arasında bulunmuştur.²⁶ Bu nokta isimleri er - “erkek” ve Tus topluluk adı ile “Tus erleri, yiğitleri” anlamını taşıyor. “Er” bileşeni Ar + sak, Ar + al, Kürk + er, Sub + er, Keng + er gibi 50'den yukarı topluluk adında da görülmüştür.

Ketus, Kütüs. 1590 ve 1728 yılların bilgilerinde Nahçırvanın Karni ve Vedi bölgelerinde Ağcakilise, Bakir köyleri arasında kayda alınan bu isimler²⁷ eski Türk sözü “ka / ku” - “kısmet, pay” ve “şan, şöhet” (ün) morfeminden oluşmuş “tusların payı, kısmeti” veya “Ünlü Tus” manalarını taşımaktadır.²⁸

Destgird. Bu isim 1727 yılı belgelerinde Nahçırvanın Sisyan bölgesinde Tulus ve Mahrus köyleri arasında gösterilmektedir.²⁹ Adın ilk oluşma şekli “Tuskirt” şeklinde olmuştur. Tus tayfa adı, eski türk sözü kur/kür-”kuvvetli” leksemi ve t/at - “yer, mekan” ve “çoğulluk” anlamında kullanılan ek ile oluşmuş bu ad “Güclü Tuslar” manasında kullanılmıştır.³⁰

Kaynaklar

Ağasıoğlu, Firudin, *Azər Xalqı*, Bakı: Çıraq, 2005.

Azərbaycan SSR-nin Qısa Toponimlər Lüğəti, Bakı: ASE BR, 1986.

Caferoğlu, A., *Türk Dili Taribi*, İstanbul: Alfa, 2001.

Gültəkin, Qalibə, *Güney Azərbaycan Doğusunda Yer Adları*, İstanbul, 2001.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/Мернептах>.

<http://www.numbernautics.ru/content/view/534/31>.

İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri, Bakı: Elm, 1996.

²⁶ *İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri*, s. 57, 61, 163, 171.

²⁷ *İrəvan Əyalətinin İcmal Dəftəri*, s. 50, 172.

²⁸ Qeybullayev, Q.A., *Azərbaycan Türklərinin Təşəkkülü Tarixi*, Bakı:Azərnəşr, 1994, s. 82; Севортян, Э.В., *Этимологический словарь тюркских языков*, Т.1, Москва:Наука, 1974, s. 607.

²⁹ *Naxçırvan Sancağının Müfəssəl Dəftəri*, Bakı:Sabah, 1997, s. 33.

³⁰ Qeybullayev, *Qədim Türklər və Ermənistan*, Bakı: Azərnəşr, 1992, ss. 23-27; Севортян, *Этимологический словарь тюркских языков*, Т.1, s. 284.

- Qeybullayev, Q.A., *Azərbaycan Türklərinin Təşəkkülü Tarixi*, Bakı:Azərənəşr, 1994.
- Qeybullayev, Q.A., *Qədim Türklər və Ermənistan*, Bakı: Azərənəşr, 1992.
- Naxçıvan Sancağının Müfəssəl Dəftəri*, Bakı:Sabah, 1997.
- Rzayev, F.H., “Naxçıvan Toponimlərində Əski Dil Elementləri”, *Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri*, Bakı: Mütərcim, TM, NPM, No. 2, 2006.
- Rzayev, F.H., “Naxçıvan Yer Adlarında Dilimizin Tarixi Təkamülünün İzləri”, *Müasir Dilçiliyin Problemləri*, Bakı: Slavyan Universiteti, Kitab Aləmi, 2005.
- Rzayev, F.H., “Naxçıvanda Kass Türkləri ilə Bağlı Etnooykonimlərdə Yazıyaqədərki Dövr Dil Elementləri”, *AMEA Humanitar Elmlər Seriyası*, Bakı: Elm, No.1, 2008.
- Rzayev, F.H., *Qədim Şərur Oykonimlərinin Mənşəyi*, Bakı: Nurlan, 2006.
- Tusi, Nəsrəddin, *Əxlaqi Nasiri*, Bakı: Elm, 1980.
- Белова, Е.В. & Воровская, В.Ч., История всемирной литературы Т 1, Москва: Наука, 1983.
- Блок, Р. Этруски, Предсказатели будущего, Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004.
- Буриан, Я., Моухова Б. Загадочные этруски, Москва: Наука, 1970.
- Всемирная история Т I., Москва: Госизд., 1956.
- Всемирная история, Т I., Москва: Госизд, 1956.
- Всемирная история: эллинистический период, т. 4, Москва: Литература, 1997.
- Гаспарова, М.Л. & Борухович, В.С., Ораторское искусство древней Греции, Москва:Наука, 1994.
- Герберштейн, Сигизмунд, Записки о Московии, Москва: Изд-во МГУ, 1988.
- Геродот, История, Ленинград: Наука, 1972.
- Закиев, М.З., Происхождение тюрков и татар, Москва: ИНСАН, 2003.
- Иванов, М.С., Очерк истории Ирана, Москва:Госиздат, 1952.
- Кузицина, В.И., История древнего Рима/ Под ред, Москва: Высшая школа,

1994.

Латыпов, Ф.Р., Исследование древних языков Средиземноморья на основе фоноэволюционной гипотезы и комбинаторно-частотных методов, Уфа:Гилем, 2003.

Лосев, А.Ф., Плутарх, Очерк жизни и творчества, Москва:Наука, 1999.

Макнамара, Э. Этруски, Быт, религия, культура, Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006.

Малый атлас мира, Москва:Картография ГУГК, 1985.

Немировский, А.И., Идеология и культура раннего Рима, Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1964.

Немировский, А.И., История раннего мира и Италии, Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1962.

Плутарх, Избранные жизнеописания, Пер. с древне-греческого Томашевской. т. 1, Москва: Правда, 1990.

Робер, Ж.Н., Этруски, Москва: Вече, 2007.

Севортян, Э.В., Этимологический словарь тюркских языков, Т.1, Москва:Наука, 1974.

Сигизмунд, Герберштейн, Записки о Московии, Москва: Изд-во МГУ, 1988.

Троянская война, Москва: Астрель, 2005.

Фоменко А.Т., Методы статистического анализа нарративных текстов и приложения к хронологии, Москва: Издательство МГУ, 1990.

Фоменко, А.Т. & Носовского, Г.В., Начало Ордынской Руси, Основание Рима, После Христа,

Чертков, А.Д. “О языке пелазгов, населивших Италию и сравнение его с древне-словенским”, Временник Московского Общества истории древностей Российских, Книга 23, Москва 1855.

Чудинов, В.А., Вернем этрусков Руси, Расшифровка надписей древней цивилизации, Москва:Поколение, 2006.